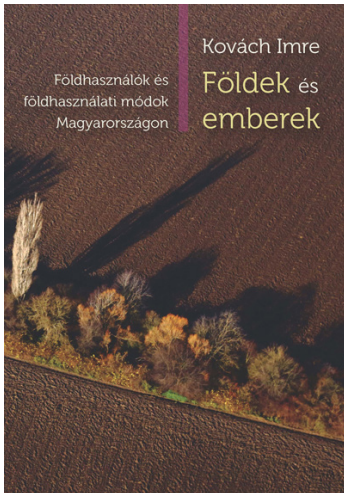


KOVÁCS JUDIT-TÜNDE

FÖLDBŐL ÉLŐK...



Kovách Imre: *Földek és emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest, 2016 (p.177)

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2018.2.135

Létezésünk óta az emberiség mindig szoros kapcsolatban állt a földdel, a földből élt, a földért folytatott harcok strukturálták a társadalmi viszonyokat. Az ember és föld kapcsolatának dinamikája izgalmas terület, melynek hazai vetületeibe kalauzol Kovách Imre *Földek és emberek* című műve. Mint ahogy a könyv szerzője is fogalmaz, óriási kihívás a földhasználatról írni. A mű minden szempontból eleget tesz ennek a kihívásnak, hiszen az olvasó egy több nézőpontot felsorakoztató, széleskörű statisztikai adatokra alapozó elemzést tart a kezében.

Kovách Imre könyvébe több kutatás adatai is be vannak építve. A nyolcvanas évek elején hét kistérségben került sor szervezett interjú adatfelvételre mezőgazdasági kistermelőkkel, ezt követte a KSH együttműködésével szervezett 1992-es, 1995-ös és 1999-es adatfelvétel, mely ezer magyarországi háztartás élelmiszertermelésben való részvételét tárta fel. Továbbá az OTKA által támogatott kutatás keretében három magyarországi járás agrárviszonyainak a feltérképezése volt a cél egy ezerfős minta lekérdezésével.

A magyarországi agrárium helyzetét több szemszögből is bemutató mű olyan témakörökkel foglalkozik, mint a földtulajdon szerkezete, a földhasználat koncentrációja, ennek területi jellegzetességei és a földhasználók. A könyv e témakörök mentén csoportosított fejezetekből áll, melyeknek alfejezetei részletes elemzést kínálnak az adott területeken.

Kovách Imre könyve a földtulajdon-szerkezet jellemzőinek vázolásával és a mezőgazdasági területek definiálásával indít. Az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben csökkent a terület, melyen mezőgazdasági tevékenységet lehet folytatni, tizenöt év alatt több százezer kistermelő tűnt el; ami a földhasználatot és a termelést illeti, lényeges koncentrációról beszélhetünk. Az Európai Unió országai közül Magyarország az egyik legkoncentráltabb a földhasználat szempontjából, ahol a földhasználat és az elaprózottság egyenesen arányos az alulfejlettséggel. A XX. században négyszer rendezték át a mezőgazdasági földtulajdont Magyarországon, a

földbirtok és a földhasználati szerkezetek nem voltak azonosak, nem minden esetben a mezőgazdasági terület tulajdonosa használta a földet.

Az 1920-as földreform során a földterületek 4 százalékát osztották ki, ennek kétharmadában a kistulajdonosok részesültek, de a nagy és középbirtokok nem szűntek meg, annak ellenére, hogy a földek közel negyven százaléka más tulajdonába került. Az 1962-es kollektivizálást követően a termőföldek 94 százaléka vált állami tulajdonná. A négy jelentős szerkezeti átrendezés között a földtulajdon és a földhasználatfolyamatos változásokon esett át.

A XX. és XXI. században az agrárpolitika számottevően beavatkozott a földhasználati kérdésekbe. A földhasználati módokat nemcsak a földbirtok átrendezések, hanem egyéb tényezők is befolyásolták, például a beépített területek, az utak építése, a természetvédelmi területek jelentős növekedése. A földtulajdon koncentrációját az 1991-es földkérdés jelentősen befolyásolta, a földek privatizálása politikai szándékok mentén jött létre, és a jogosultak száma meghaladta a rendelkezésre álló földek nagyságát. A kilencvenes években, a rendszerváltozás során történt átalakulások eredményeként a kisbirtokok dominálták a földtulajdon-szerkezetet, ugyanakkor sok esetben nem a tulajdonos használta a területet. A szövetkezeti területek jelentős része magántulajdonba került, a tőkeerős családi gazdaságok elkezdtek felvásárolni az elérhető földeket. Az állam tulajdonában lévő földeket több szakaszban privatizálták. A földek kétharmada bérelt terület volt. A nagygazdaságok a használatukban lévő területek kétharmadát bérelték, ez pedig a termelési költségekben is megmutatkozott.

A műben a földhasználat koncentrációját és annak szakaszait is elemzi a szerző, valamint szó esik a területalapú támogatásokról is. Az Európai Unió által biztosított SAPS támogatás (*single area payment subsidy*, egységes terület-alapú támogatás) nagymértékben elősegíti a gazdák tevékenységét. 2014-ben több mint öt millió hektárra érkezett támogatási kérelem. A harmadik fejezet a támogatások igénylési rendszerének működésébe is beavatja az olvasót, valamint számos ok-okozati összefüggésre is enged következtetni, amelyek az eddig olvasottak tükrében nyernek értelmet.

Magyarországon nagymértékű a földhasználat koncentrációja. A legkiterjedtebb földterületek a gazdasági szervezetek birtokában vannak, míg a kisgazdaságok száma vagy a használatában lévő földterületek csökkentek. Ez országos szinten a mezőgazdasági foglalkoztatottság csökkenéséhez, munkanélküliséghez is vezetett egyben – írja Kovách. Részben politikai, részben gazdasági okokra vezethető vissza, hogy a földterületek kétharmadát a gazdaságok öt százaléka műveli.

Kovách Imre könyve részletesen tárgyalja a magyarországi földhasználat koncentrációjának négy szakaszát. Az első szakasz a '93–95-ös évekre tehető, ekkor négyszázezer fő hagyott fel az agrártevékenységgel, a földterületek használata a kisebb (kényszer-) gazdálkodóktól a nagyobb területet használókhoz került. A földhasználat a magángazdaságoknál koncentráltabbá vált, melyek fokozatosan növelték a termelésüket. A szerző arra is rávilágít, hogy a termelés azokban a gazdaságokban volt a legeredményesebb, ahol magas volt a szakképesítéssel rendelkezők aránya. A diplomával és megfelelő kapcsolati tőkével rendelkezők könnyebben tudták értékesíteni termékeiket.

A földkoncentráció második szakasza a kilencvenes évek végére, a kétezres évek elejére tehető, és a gazdasági szervezetek fellendülése jellemzi. Ebben a korszakban a családi gazdaságok földhasználata jelentős mértékben bővült, többen vásároltak területeket, illetve növekedett a bérelt területek száma is.

A harmadik földkoncentrációs szakaszt az EU-csatlakozást követően, 2004-től számíthatjuk. Ekkor a kisgazdaságok száma tovább apadt, viszont egy új szereplő-csoport jelent meg a magyarországi agráriumban, a befektetők. A földvásárlás és a gazdálkodás vonzó befektetési célnak tűnt, alapvetően az uniós források megjelenésének köszönhetően.

A negyedik szakaszban, melyet 2010-től tart számon a szerző, a földkoncentráció nem esett át számottevő változásokon. A mezőgazdasági tevékenységről a 65 éven felüli korosztály mondott le, a felszámolt gazdaságok már csak önellátásra termeltek.

A könyv negyedik fejezetében a szerző a földhasználat területi mintázatait taglalja. Magyarország területi jellegzetességeiről egy összehasonlító elemzést találunk, amelyet a beékelte ábrák és táblák segítenek még inkább elmélyíteni. Az olvasó a gazdálkodók arányáról, valamint azok megyénkénti feloszlásáról is részletesen tájékozódhat. A kilencvenes évek kezdetén rengetegen kiléptek az agrárszektorból, a kisgazdaságok száma megcsappant, az agrártevékenység nem jelentett biztos megélhetést. A főállásban mezőgazdasággal foglalkozók száma a korábbi érték húsz százalékára csökkent. Külső befektetők képezik a földhasználók legjelentősebb csoportját, ennek okán a nagybirtokok dominálják a földszerkezetet. A kollektivizáláskor az állami gazdaságok az akkori nagybirtokok kisajátításával jöttek létre, a jelenlegi nagybirtokok pedig az állami gazdaságok privatizálásával alakultak ki. A vidék termelési funkciója háttérbe szorult a vidék imázsának a változása következtében – állítja a szerző. A vidéki tér, amelynek fontos komponensei a táj és a természet, felértékelődött; ez a turizmus fellendüléséhez vezetett, a vidék fogalmáról pedig a kikapcsolódás lehetőségére is asszociálnak az emberek. A természetvédelmi területek kiterjedése a rendszerváltást követően megduplázódott, a védett területek aránya jelentősen megnövekedett. Az erőteljesebb földszerkezeti hasonlóságok és különbségek a területi mintázatokban rejlenek, amelyeket ábrák segítségével mutat be a fejezet.

A mű ötödik fejezete a földhasználókat mutatja be. A nagybirtokosokról, kis- és közepes gazdaságokról, valamint a saját fogyasztásra termelőkről is szót ejt a szerző. A fejezet a nagybirtokosok definiálására irányuló kísérletekkel indít, az adatok sokasága arra enged következtetni, hogy nem létezik egységes megállapodás a nagybirtokok méretét illetően. A nagybirtokok méretét régióként is másként határozták meg. Egy 2014-es SAPS-adatbázis alapján az ezer hektáron felüli gazdaságok jogi formája következőképp alakul: mindössze 5 magánszemély, 2 alapítvány, 6 nemzeti park és betéti társaság, 75 szövetkezet, 193 zártkörűen működő részvénytársaság, valamint 288 korlátolt felelősségű társaság szerepel a listán. A kis- és közepes méretű gazdaságok jogi formája jellemzően az őstermelő, valamint a családi gazdaság, a részvénytársaságok aránya nagyon alacsony. A gazdák hetven százalékának életkora ötven év feletti, míg mindössze tíz százaléka negyven év alatti. Az olvasó érdekes statisztikai összefüggésekre lel a gazdák iskolai végzettsége és az általuk megművelt föld nagyságának kapcsán. A kétszáz hektárnál nagyobb földterületek közel negyvenhárom százaléka felsőfokú, ötvennégy százaléka középfokú, és mindössze közel három százaléka alacsony végzettséggel rendelkezők tulajdonában áll.

A 2000-es évek után az 1 hektár alatti és 1–5 hektár közötti gazdaságok létszáma csökkent. Jellemzően az egy hektárnál kevesebb földterülettel rendelkező gazdálkodók felhagynak a mezőgazdasági tevékenységgel, de még így is a mezőgazdaságban résztvevők legnagyobb hányadát az egy hektárnál kevesebb területet megművelők jelentik. A közel 500.000 földhasználóból valamivel több mint 220.000 kizárólag önfenntartás céljából műveli meg a földet, 31.000 pedig csak a megmaradt felesleges élelmiszert értékesíti. A fejezet kitér a felnőtt népesség településenkénti agrárérzettségére, az érintettek életkorára, valamint hangsúlyozza, hogy a kisgazdaság és az önfenntartásra termelő gazdaság fogalmait gyakran egyenértékűként tárgyalja a szakirodalom.

Hiába magas a vidéken élők aránya, a mezőgazdaságban dolgozók száma folyamatosan csökken, a vidéki szegénységet nagyban meghatározta a földszerkezet és a földhasználat viszonya. A kilencvenes évek elején több ezren veszítették el a munkájukat, a rossz anyagi helyzetben élők a tőkehiányból kifolyólag nem tudtak a visszaszolgáltatott földekből jövedelmező gazdaságot kialakítani, ekkor kezdődött el a földtulajdonok rohamos cseréje, a kistulajdonosok tömegesen adták el a földterületeiket. A földhasználat koncentrációja a vidék befolyásának csökkenéséhez vezetett. A vidékfejlesztés külső anyagi segítséget igényel, ennek odaítéléséről a politikai hatalmak döntenek – állítja a szerző.

A könyv statisztikai adatokkal gazdagon átszótt, gondosan felépített elemzés. A szerző a legfrissebb kutatási adatok beemelésével és gazdag szakirodalmi háttértudással alkotta meg a művet, így az olvasó összetett képet kap a magyarországi mezőgazdasági helyzetről, különösen a földbirtok-koncentráció előzményeiről és következményeiről. A könyv egy részletes, informatív szintézist kínál a magyarországi földviszonyokról, és ok-okozati összefüggésekben láttatja úgy a történeti változásokat, mint a jelenkori helyzetet. Kovács Imre *Földek és emberek* című könyvében olyan alpművet ismerhetünk meg, mely a magyarországi agrárium helyzetével foglalkozók gyűjteményéből nem hiányozhat.